

Darko Karačić, Tamara Banjeglav, Nataša Govedarica

Re:vizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine

Sarajevo: Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije – Friedrich-Ebert-Stiftung, 2012, 240 str.

DOI: 10.11567/met.29.3.5

Drugi svjetski rat predstavljao je veliki povijesni lom za cijeli svijet, pa tako i za narode koji žive na prostorima bivše Jugoslavije. Partizanski pokret i otpor u ratu u narednome razdoblju postaju državotvorni mit, a sjećanja na ratni put činila su okosnicu bratstva i jedinstva jugoslavenkih »naroda i narodnosti«. Zbog nemogućnosti propitivanja proklamirane »istine« službena politika u jedno me trenutku postaje kamen spoticanja u održavanju jugoslavenskih republika na okupu. Nužnost analize prethodnoga razdoblja te potreba za revidiranjem određenih postulata, uz rat kao novi povijesni lom koji je za sobom nosio negativne osjećaje, dovele su do stvaranja novih interpretacija povijesti.

Upravo su spomenuti događaji, Drugi svjetski rat i sukobi 90-ih godina 20. stoljeća, u fokusu ove studije. *Re:vizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine* novi je doprinos području istraživanja teme kulture/politike sjećanja u regiji. Koordinatorica istraživanja Melina Sadiković okupila je troje mladih istraživača iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, čija tri priloga čine studiju. Osvrćući se na sjećanje na ratove vođene na ovim prostora-

rima u posljednjih nešto više od pola stoljeća, kao i na promjene u politikama sjećanja u svojim zemljama, Darko Karačić, Tamara Banjeglav i Nataša Govedarica pokazuju u svojim prilogima kako su sjećanje i pamćenje proces, društveni konstrukt kojim je moguće manipulirati. Razvoj povijesnih okolnosti vodio je izmjeni društvenoga i političkoga konteksta stvarajući tako nove službene politike, a redefinirajući sjećanja na prošla vremena. Zajednička povijest bila je zatomljena (str. 10–11).

Prilog »Od promoviranja zajedništva do kreiranja podjela« bosanskohercegovačkog povjesničara Darko Karačića tematizira transformaciju percepcije partizanskoga pokreta 90-ih godina 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini. Padom komunističke vlasti zajedničko sjećanje na Drugi svjetski rat koje je ujedinjavalo sva tri naroda zamijenjeno je podijeljenim sjećanjima. Brzina s kojom su kolektivna sjećanja brisana ovisila je i o tome koja je grupacija gdje preuzimala vlast (str. 22–25). Potiskivanje jugoslavenskoga narativa radikalnije je iskazano i u devastaciji mjestâ sjećanja na partizane, što najbolje pokazuje analiza stanja spomenika, namjena spomen-parkova, spomen-područja, muzeja, kao i izmjena naziva ulica (poglavlje »Mjestâ sjećanja na partizane nakon 1990. godine«, str. 26–45).

Karačić pokazuje i kako su se obnavljala komemorativna područja u Jablanici, Mrakovici i Tjentištu, lokacijama velikih partizanskih bitaka, a kao paradigmatički primjer izdvaja preimenovanje Muzeja revolucije Bosne i Hercegovine u Historijski muzej Bosne i Hercegovine, koji zadobi-

va novu namjenu – promovirati državnost i državni kontinuitet te zemlje (str. 31). Rezultati obnove i uspostavljenoga sjećanja ovisili su o političkim odnosima – političkim akterima i njihovim namjerama u kreiranju politike sjećanja. Nakon silaska Saveza komunističke vlasti sjećanje na partizansku borbu preuzima Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Bosne i Hercegovine (SUBNOR BiH), odnosno njegovi sljednici, koji su se podijelili po entitetskom ključu (poglavlje »Akteri politika sjećanja i dinamike komemorativnih praksi«, str. 45–69). »Boračkim« savezima pridružuju se i pojedine političke stranke/partije, posebice u nastojanju instrumentaliziranja komemoracija događaja iz Drugoga svjetskog rata, povezujući ih s ratovima 90-ih i iskorištavajući u dnevno-političke svrhe (poglavlje »Slučaj spomen-područja Tjentište«, str. 69–75).

Nemogućnost autora da u ograničenome radu zagrebe po površini i objasni širu perspektivu procesa o kojima je riječ otežalo je ionako kompleksno istraživanje na makroslučaju kakav je Bosna i Hercegovina. Unatoč tome predočeni primjeri zorno pokazuju kako je sjećanje na Drugi svjetski rat u jednome razdoblju predstavljalo razlog zajedništva, dok je u drugome postalo jednim od uzroka razdvajenog/ih i sukobljenog/ih društva/ava.

Upotrebljavajući sintagmu Todora Kuljića o »ratu sjećanja«, Tamara Banjeglav u naslovu svojega rada (»Sjećanje na rat ili rat sjećanja?«) ističe hrvatske specifičnosti u pogledu pamćenja i sjećanja. Naizgled jednostavniji slučaj zbog prirode nacionalne strukture u zemlji otkriva svoja unutrašnja proturječja i postojanje različitih pokušaja pamćenja povijesti.

Utvrđujući povezanost političke moći i moći upravljanja simbolima i sjećanjima (str. 93–94), autorica, inače magistrica europskih studija na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i studija nacionalizma na Srednjoeuropskome sveučilištu u Budimpešti, nastojala je predočiti kako je u Hrvatskoj dolazilo do promjene u politici sjećanja od 1990. do danas. Pad komunističke vlasti iziskivao je i stvaranje nove službene politike sjećanja koja se temeljila na antikomunizmu i nacionalističkome tumačenju partizanskoga pokreta (str. 95). Promjene su se očitovale u preimenovanju ulica, trgova i škola, pri čemu je u središtu pozornosti bila arhitektura glavnoga grada, te u devastaciji spomenika i komemoracijama događaja iz Drugoga svjetskog rata, gdje se Jasenovcu pridružio i Bleiburg. Smjenom vlasti na prijelazu stoljeća dolazi i do izmjena u službenoj politici sjećanja. Partizanski pokret prestao se povezivati isključivo s komunističkim režimom te je umjesto toga poslužio u promoviranju europskih vrijednosti temeljenih na antifašizmu (str. 109). Približavanje europskim standardima i politikama sjećanja učvršćeno je tijekom vlade Ive Sanadera, u čijem je radu sudjelovala i Samostalna demokratska srpska stranka – SDSS (poglavlje »Približavanje europskim standardima i politikama sjećanja«, str. 110–116).

Kao što je zaključio Todor Kuljić, Domovinski rat kao još uvijek otvorena rana u dovoljnoj je mjeri utisnut u sjećanje hrvatske javnosti da bi različiti pogledi na prethodni rat ugrozili društveni integritet (str. 150). Sjećanje na minuli sukob 90-ih autorici je poslužilo da analizira kako službena politika pamti pobjednike, a kako gu-

bitnike. Proslava Dana pobjede i vojno-redarstvene akcije Oluja istaknuta je kao primjer selektivnog sjećanja na rat u kojemu ne sudjeluju sve skupine društva, s napomenom kako postoje tendencije da se i na tome području poradi na ispravljanju pogrešaka (poglavlje »Proslava vojno-redarstvene akcije 'Oluja' kao primjer selektivnog sjećanja na rat«, str. 144–150).

Zanimljivost preglednoga rada o promjenama politike sjećanja u Hrvatskoj donekle je narušena prekomjernim primjerima izgradnje ili obnove spomenika i spomen-područja u oba rata (u poglavljima »Obnove spomenika i spomen-područja iz Drugog svjetskog rata«, str. 117–124, i »Sjećanje na Domovinski rat kroz izgradnju spomenika i spomen-obilježja«, str. 124–143). Zamjerke se mogu uputiti i metodologiji rada zbog upotrebe nekih nepotvrđenih konstrukcija koje se nisu nastojale obrazložiti u radu kao i ponekad pretenciozna »građenja« priče, čije zaključke sadržaj nije potvrdio.

Zadirući dublje nego prva dva članka u bit samih događaja kao i pružajući povijesni okvir, rad dramaturginje i magistricе ljudskih prava Nataše Govedarice »Zemlja nesigurne prošlosti« na najiscrpniji način obrađuje tematiku. Članak za koji bi se reklo kako »ima i glavu i rep« podijeljen je na tri veće cjeline. U prvome dijelu predstavljena je »Politika sećanja u širem društvenom kontekstu tokom perioda 1991. – 2011. u Srbiji« (str. 168–181), a u druga dva analizira se službena politika sjećanja na antifašizam (»Antifašizam – nacionalizovan, osporavan, zaboravljan, instrumentalizovan«, str. 181–206) i novije ratove u srpskoj povijesti (»Sećanja na nove ratove – i dalje bez nultog časa«, str. 206–232).

Kao prijelomni trenuci razdoblja, označeni terminom »nulti časovi«, identificirane su godine 1989./90. i 2000. Prvo razdoblje obilježeno je isključivo etnocentričnim pogledom na povijesna događanja od Drugoga svjetskog rata do nedavnih ratova, a nakon »drugog nultog časa« kroz nekoliko prijelomnih točaka nastojalo se ostvariti »nacionalno pomirenje«, što je okarakterizirano kao »fino istorijsko štampanje« (str. 175). Unatoč demokratizaciji Srbije Govedarica naglašava kako su dubinske političke strukture ostale nepromijenjene, zbog čega i nije došlo do istinske preobrazbe.

Ambivalentna situacija u Srbiji, koja se može objasniti kao proces »nacionalizacije antifašizma (i antifašizacija nacionalizma)«, zadobiva obrise još u Miloševićevoj eri, kada su Užice, Vrbas i Mitrovica »prestali biti Titovi«, a partizanska i socijalistička prošlost postale prepreke nacionalnome jedinstvu (str. 185). Etnocentričnu interpretaciju povijesti po kojoj je jugoslavenški narativ zamijenjen srpskim nacionalističkim potpomognula je i europska tendencija izjednačivanja komunizma i totalitarizma, što se u Srbiji odrazilo u distanciranju od partizanskoga pokreta i rehabilitaciji četničkoga. Nova vlast nakon 2000. odbacuje plašt »socijalističko-komunističkoga« naslijeđa Miloševićeve ere, dok je nacionalistički program po kojemu je u prvome planu isticana žrtva srpskoga naroda ostao vitalan. Društvo u Srbiji još nije doživjelo katarzu u vezi sa sjećanjima na sukobe iz 90-ih. Na primjeru »slučaja Srebrenice« autorica pokazuje kako prividne promjene u pristupu ne znače i »nulti čas«, to jest otvoreno suočavanje sa zločinima iz prošlosti, nego »nastavak (samo)obmanji-

vanja vlastite nacije zarad šicardžijskog prikupljanja političkih poena i održavanja statusa quo« (str. 231). Da kultura sjećanja ne bi samo ostala bez svojih negativnih uspomena, službenoj politici sjećanja kontrapostira se »Druga Srbija«, odnosno svi oni koji se ne mire sa »stanjem nacije«.

Unatoč tome što je povijest narodâ na ovim prostorima sve, samo ne crno-bijela, tumačenja prošlosti često ne trpe nikakve nijanse, a pogotovo ne u slučaju onoga »drugog«. Iako se u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji Hrvati, Srbi, Bošnjaci i druge etničke skupine suočavaju s različitim poteškoćama, očigledno je da okvirna tematika i odnos prema kulturi, odnosno politici sjećanja slijede vrlo sličan obrazac u sve tri zemlje.

Valja istaknuti određene nedostatke u radu, primjerice to što se u pojedinim segmentima autori preklapaju (zajednički teorijski uvod olakšao bi istraživanje u daljnjem tijeku studije), što su članci preopširni te su prisutne nejasnoće u vezi s pravim nazivom knjige (na naslovnici stoji samo »Politike sjećanja u Bosni i...«, a u knjizi se upotrebljava naslov »Službene politike sjećanja u Bosni i...«), no ipak se mnogo važnijom čini sama činjenica da je studija objavljena. Veoma su važne otvorene mogućnosti istraživanja na polju kulture/politike sjećanja te približavanje i upoznavanje sa situacijama s kojima se suočavaju i druga društva u regiji. U tome se ističu nevladine organizacije i pojedinci, koji često prvi uspostavljaju kontakte s

drugom stranom te potiču na suradnju. Zaklada Friedrich Ebert pokazala je dobru volju u sudjelovanju u projektima takva tipa, a njezinom zaslugom omogućena je i šira dostupnost studije time što se može besplatno čitati na njezinim internetskim stranicama.

Bez obzira na to što se istraživanja priloga u studiji odnose ponajprije na većinske etničke skupine (u Hrvatskoj i Srbiji) i na dominantne strukture u pojedinim državama (slučaj Bosne i Hercegovine), ona ne isključuju ni manjinske grupacije u samome društvu. Tematizirajući upravo odnos prema manjinama, koje često ne pronalaze zajednički jezik s većinskim stanovništvom te se poistovjećuju i vežu uz pripadnike vlastite etničke skupine izvan zemlje u kojoj žive, vrijednost je ovakvih radova nastojanje uspostavljanja dijaloga. Kako bi se uspostavili prekinuti kontakti s drugim društvima, kao preduvjet nameće se prevladavanje razlika unutar vlastite zajednice. Inicijativa o kojoj je bilo riječi i u knjizi, osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriju bivše Jugoslavije u razdoblju od 1991. do 2001. (REKOM), svakako je jedan od načina da se utvrdi istina (nasuprot »istinama«) o događajima na području čitave regije, što je jedini put prema pomirenju.

Danijel Mrvelj

Zagreb